

MARTIN BRECELJ

časnikar in urednik

Komunisti so se bali, da bi Vuk postal primorski Kocbek

ROBI ŠABEC foto: PRIMOŽ LAVRE IN ARHIV MARTINA BRECLJA

V tretjem nadstropju stanovanja v Rossettijevi ulici 31 v Trstu so 10. marca leta 1944 trije morilci ubili dr. Stanka Vuka, njegovo ženo Danico Tomažič in dr. Draga Zajca. Umor je pretresel celotno Tržaško in Primorsko, saj naj bi bil osrednja tarča morilcev Stanko Vuk, pomemben primorski kulturni in politični delavec. Odgovor na vprašanje, kdo so bili morilci, so iskali že mnogi, od strokovnih policijskih in preiskovalnih služb do politikov, publicistov in književnikov, kot sta Boris Pahor in Fulvio Tomizza. Žal je zločin vse do danes ostal nepojasnen, zločinci pa nekažnovani. Dejstvu, da je šlo za politični motiv, ne oporeka dandanes prav nihče. Dolgo je veljalo, da je zločin zakrivila bela oziroma plava garda, Martin Breclj pa v svoji knjigi z naslovom Anatomija političnega zločina zatrjuje, da gre likvidacijo pripisati Varnostno-obveščevalni službi (VOS) Osvobodilni fronti (OF), na storilce pa pokaže tudi z imenom in priimkom.

Veliko let je bil ta umor zavrt v tančico skrivnosti. Nekako pa je med širšo javnostjo le veljalo, da ga je zakrivila be-logardistična oziroma četniška stran. Kako ste prišli na idejo, da po več kot sedemdesetih letih ponovno začnete odkrivati potek in krivce tega zločina?

Izhodišče mi je ponudil tržaški zgodovinar dr. Jože Pirjevec, ko je leta 2009 v neki italijanski knjigi o fojbah presenetil s tezo, da so trojni umor v Rossettijevi ulici zagrešili slovenski komunisti iz vrst OF. Na to Pirjevčevo tezo me je opozoril brat Aleš, ki se z zgodovino ukvarja resneje od mene. Tudi pri meni je vzbudila zanimanje, saj izhajam iz političnih krogov, v katerih je nekoč deloval Stanko Vuk, osrednja žrtev tega umora. V študentskih letih sem namreč sodeloval s tednikom *Novi list*, ki ga je ustanovil nekdanji vodja krščanskih socialcev na Primorskem in svak Stanka Vuka, Engelbert Besednjak. Ta list je urejal moj stric Drago Legiša, pri njem pa so sodelovali razni publicisti, kot npr. Franc Jeza, in tudi nečak Stanka Vuka, Marko Vuk, s katerim sem prijateljeval. V tem krogu smo se večkrat pogovarjali o tistem tragičnem dogodku. Takrat je tudi med nami prevladovalo mnenje, da so ta umor zagrešili nasprotniki OF, pa naj bo to domobranska ali četniška stran. Prav zaradi tega me je Pirjevčevo odkritje presenetilo, začudilo me je tudi, da je njegova teza dolgo ostala v slovenski javnosti povsem prezrta.

Pirjevec je to tezo napisal v italijanski knjigi, tega odstavka pa v slovenski izdaji ni. Zakaj?

Drži, profesor Pirjevec je to zapisal le v italijanskem izvorniku knjige. Prav natančnega odgovora na vprašanje, zakaj tega odstavka ni v slovenski izdaji, ne poznam. Ko sem ga o tem nekoč spraševal, mi je odgovoril, da je hotel s tem primerom opozoriti zlasti italijansko javnost, da je bila osvobodilna borba kruta za vse strani.

Kako je začela nastajati vaša knjiga?

Javnost sem želel opozoriti na Pirjevčevo odkritje, ob sedemdesetletnici dogodka sem objavil članek o tem v *Primorskem dnevniku*. Pirjevec je svojo tezo opiral na pričevanje neke gospe, katere imena ni objavil, saj je hotela ohraniti anonimnost. Ko pa sem objavil ta članek, sem nenadejano našel pot do nje. Tržaški javni delavec in gospodarstvenik Boris Kurent, ki je prebral moj članek in je tudi vedel za to gospo, me je spravil v stik z njo. Anonimna pričevalka mi je potrdila, kar je zapisal Pirjevec, poleg tega pa mi je razodela, da je bil eden od treh morilcev Albert Gruden, s partizanskim imenom Blisk, doma iz Šempolaja na Tržaškem. To sem objavil v drugem članku, ki je izšel prav tako v *Primorskem dnevniku*. Pirjevčevo tezo in moje razkritje sta vzbudila v javnosti pozornost, a tudi skepsa in ce-

Anonimna pričevalka mi je tudi razodela, da je bil eden od treh morilcev Albert Gruden s partizanskim imenom Blisk, doma iz Šempolaja na Tržaškem.

lo polemike. Pojavljale so se zahteve, da bi te, na neki način prelomne ugotovitve, natančneje predstavili in utemeljili. Dejansko je tako začela nastajati ta knjiga: kot poskus odgovora na omenjena pričakovanja.

Na ta način ste dobili ime enega likvidatorja. Kako pa je potekalo vaše nadaljnje raziskovanje? Kako ste prišli do preostalih imen?

V glavnem v raziskovanjem po arhivih. Predvsem so v tem primeru prišli v poštev fondi Komunistične partije Slovenije, Osvobodilne fronte in Varnostno-obveščevalne službe, ki so v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani, ob tem pa tudi izsledki preiskave tržaške policije takoj po zločinu. V arhivih sem to gradivo zelo natančno proučil in tudi odkril veliko novega. K vsemu temu je treba dodati še nekatera pričevanja.

Ste z odkritim zadovoljni?

Ko se človek spusti v tako raziskovanje, upa, da bo našel vir, ki neposredno in tako rekoč dokončno osvetli raziskovani dogodek. Tudi jaz sem to upanje gojil in sem na trenutke mislil, da imam te vrste dokaze v rokah. Nanašam se predvsem na prstne odtise, ki sem jih dobil v tržaškem arhivu in so jih posneli tržaški kriminalistični preiskovalci takoj po zločinu, pa tudi na šifrirano brzojavko, ki sem jo našel v ljubljanskem arhivu. Mislim sem, da bo mogoče v teh virih dobiti dokončen in jasen odgovor. Žal pa se iz tega ni nič izcimilo.

Omenili ste prstne odtise. V knjigi pišete, da so jih preiskovalci našli v stanovanju, pravzaprav v dnevni sobi, kjer

je bila omenjena trojica umorjena, in niso pripadali žrtvam. Zakaj se ne da teh prstnih odtisov enostavno primerjati z odtisi potencialnih morilcev?

Natanko to sem skušal storiti tudi jaz. V tržaškem arhivu sem iskal predvsem prstne odtise Alberta Grudna, ki je bil tudi zaprt v tržaški kaznilnici, zato je bilo možno, da bi jih tam imeli shranjene. Tudi s pomočjo funkcionarja, ki ga osebno poznam, sem prečesal arhivsko gradivo, a jih tam ni. Potem je prišlo tudi do dveh uradnih pobud. Janez Vuk, nečak Stanka Vuka, je naslovil na Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije prošnjo, naj na podlagi mojih ugotovitev primerjajo najdene prstne odtise z odtisi osumljenec. Prošnja je bila vložena julija 2015, odgovor pa je prišel po objavi knjige, pred nekaj dnevi, saj ima datum 25. oktobra 2016. V odgovoru je navedeno, da je ta zločin zastaral. Nekaj podobnega se je zgodilo tudi na italijanski strani. Janez Vuk je s svojo materjo Natalijo Pelikan Vuk, s predsednikom Goriške Mohorjeve družbe msgr. Renatom Podbersičem in mojim bratom Alešem Brecljem vložil prošnjo na italijansko notranje ministrstvo ter na tržaško kvesturo (policijo). Žal še nimamo nobenega uradnega odziva.

Kaj pa šifrirana brzojavka, ki ste jo našli v arhivu?

Niti te šifrirane brzojavke nisem mogel s pridom izkoristiti. Najprej sem skušal ključ za dešifriranje izslediti v arhivu, potem sem se obrnil na zgodovinarje. Ko mi je bilo jasno, da iz tega ne bo nič, sem prosil za pomoč še kriptologa, in sicer prof. Aleksandra Jurišiča s Fakultete za računalništvo in informatiko

za pobjo partizanov v Cerknem. Zakaj ravno Cerkno?

V Cerkno je 27. januarja 1944 vdrla nemška četa ter pobila 25 slušateljev pokrajinske šole KPS in 25 drugih ljudi, v glavnem partizanov. Pokrajinsko vodstvo OF oz. KPS je tedaj dalo likvidirati krajevna kaplana Lada Piščanca in Ludvika Slugo ter 12 drugih Cerkljanov, češ da so partijsko šolo izdali Nemcem. Zgodovinar Boris Mlakar je v knjigi *Tragedija v Cerknem pozimi 1944* iz leta 2000 dokazal, da so bili ti Cerkljani po nedolžnem obsojeni. No, v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani sem našel pomemben dokument, ki to potrjuje. Gre za rokopisno pismo z dne 29. januarja 1944, s katerim Aleš Bebler, Joža Vilfan in Franc Leskošek v imenu Pokrajinskega komiteja KPS ukazujejo Pokrajinski komisiji VOS za Primorsko, naj aretirajo in postrelijo omenjena kaplana ter nekatere druge Cerkljane, »čeprav jim ni mogoče ničesar dokazati«, kot so dobesedno zapisali. To pismo objavljam v knjigi.

Kako je to povezano z zločinom v Rossettijevi ulici?

Stanko Vuk je bil velik prijatelj Lada Piščanca, s katerim ga je vezalo tudi zanimanje za literaturo. Prepričan je bil, da je Piščanec nedolžen, in je to brez dlake na jeziku povedal podpredsedniku Pokrajinskega odbora OF za Primorsko Joži Vilfanu, ko se je z njim srečal na Vogrskem sredi februarja 1944, se pravi nekaj dni po izpustitvi iz zapora. Vilfan je o tem Vukovem protestu nemudoma poročal vodstvom OF in KPS, vključno prvemu človeku KPS na Primorskem Alešu Beblerju.

Našli pa niste nobenega zapiska, s katerim bi kdo prevzemal odgovornost za likvidacijo Stanka Vuka, njegove žene Danice Vuk Tomažič in Zajca. Kako to?

Nova knjiga Martina Breclja: Anatomija političnega zločina

Gre za rokopisno pismo z dne 29. januarja 1944, s katerim Aleš Bebler, Joža Vilfan in Franc Leskošek v imenu Pokrajinskega komiteja KPS ukazujejo Pokrajinski komisiji Vosa za Primorsko, naj aretirajo in postrelijo omenjena kaplana ter nekatere druge Cerkljane, »čeprav jim ni mogoče ničesar dokazati«, kot so zapisali.

V arhivu v Ljubljani, kjer bi bilo najbolj naravno, da bi ga našli, takega zapisa ni oziroma ga nisem našel. Ne bi pa izključeval možnosti, da je ta dokument nekoč obstajal, tudi ne, da še danes kje obstaja – mogoče tudi v kakem zasebnem arhivu. Načelno to možnost dopuščam in upam, da bo moje delo spodbudilo nadaljnje raziskovanje ali da se bo še komu razvezal jezik o tem zločinu. Iz tega, kar sem našel v arhivih in drugje, pa mislim, da si vsekakor lahko ustvarimo dovolj jasno sliko.

Ampak vseeno, zakaj bi komunistom koristil umor Stanka Vuka, in to kljub dejstvu, da je bil odločen, da se priključi partizanom?

Kakor izhaja tudi iz vosovskih poročil, ki so napeljali na zločin, je bil Stanko Vuk v očeh komunistov nevaren, ker je bil krščanski socialc in politično ambiciozen človek. Komunisti so se bali, da bi v OF načel njihov politični monopol. Vuk takratnih političnih razmer na Slovenskem ni dobro poznal, saj je bil od začetka vojne zaprt. Bil je obsojen na 2. tržaškem procesu decembra 1941 in je prišel na prostost le mesec dni pred zločinom. KPS je lahko vzpostavila svoj monopol nad osvobodilnim gibanjem na Primorskem v prvih letih vojne tudi zato, ker so italijanske fašistične oblasti z 2. tržaškim procesom in z drugimi represivnimi ukrepi politično obglavile Slovence in Hrvate v Italiji. V prvih letih vojne so bili skorajda vsi primorski politični voditelji po zaporih, v konfinaciji, prisilno mobilizirani ali v emigraciji. To politično praznino je KPS izkoristila. Problem je zanj nastal, ko so se po zlomu Italije 8. septembra 1943 ti voditelji začeli vračati na Primorsko. Med njimi je bil Stanko Vuk, ki svojih političnih ambicij ni skrival. V OF je hotel imeti »svoje fante«, kakor je sam pravil.

Ali bi lahko še nekoliko osvetlili tedanje politične razmere na Tržaškem oziroma položaj, kot ga je dojemal Stanko Vuk?

Stanko Vuk je verjetno mislil, da so razmere takšne, kakršne so bile pred vojno, ko so pod fašizmom ilegalno delovale različne

v Ljubljani, ki je sprejel izziv, za kar sem mu nadvse hvaležen. Toda žal mu za zdaj tega sporočila ni uspelo dešifrirati. Moram poudariti, da je v brzojavki verjetno govor o tem dogodku, ni pa nujno. Verjetnost je po mojem mnenju precejšnja, saj gre za brzojavko, ki so jo člani Pokrajinske komisije VOS za Primorsko poslali Centralni komisiji VOS 11. marca, natanko dan po zločinu. Zanimivo je tudi to, da sem našel kar tri kopije te brzojavke v različnih arhivskih škatlah.

A vendar ostajate prepričani o tem, kdo so morilci. Zakaj?

Kot dobro vedo ljubitelji kriminalk, lahko včasih tudi na prvi pogled nepomembna podrobnost pomaga razvozlati še tako zagonetne kriminalistične primere. Dejansko sem našel kopico takih na prvi pogled nepomembnih podrobnosti, a če jih človek smotrno poveže, pokažejo dokaj jasno sliko. Na tej podlagi je mogoče določiti, kdo je zagrešil zločin, pa tudi v katerem krogu ljudi je bila sprejeta odločitev o likvidaciji. Seveda pri določitvi izvršilcev ne smemo pozabiti na prispevek pričevalcev, z že omenjeno anonimno pričevalko vred. Povsem jasno je poleg tega mogoče povedati, kdo je zločin »navdihnil«, saj sem našel podpisana vosovska poročila, ki so bila uperjena zlasti proti Vuku.

Med temi posrednimi dokazi navajate v knjigi veliko zapiskov o likvidacijah, ki so grozljivi v tem, da so bile v določenem obdobju tako rekoč na dnevnem redu. Ena izmed pomembnejših za primer v Rossettijevi ulici je po vašem mnenju likvidacija potencialnih krivcev

slovenske politične skupine, od krščansko-socialne do narodnoliberalne, potem tigrovci, komunisti ... Te skupine so imele različna stališča, kako se upirati: ali iti v frontalen spopad, uporabiti terorizem ali ne, ampak kljub temu med njimi ni prišlo do nasilnih obračunov, celo nasprotno, prevladovala je neka temeljna solidarnost.

Lahko navedete nekaj primerov?

Značilen primer je Pino Tomažič, ki je bil sicer komunist, ampak je tesno sodeloval s tigrovci. Tudi krščanski socialci in narodni liberalci so sodelovali med seboj in s tigrovci, ki so pravzaprav nastali v krogu liberalno usmerjene mladine. V isti trgovini v Gorici so npr. imele javko različne skupine. Verjetno je Stanko Vuk po prihodu iz zapora mislil, da so razmere še take in da bo torej v OF lahko vodil svojo skupino, to pa takrat, v začetku leta 1944, dejansko ni bilo več politično mogoče. Leto poprej je bila podpisana Dolomitska izjava, s katero so ustanovne skupine OF priznale hegemonijo KPS.

Vecstanovanjska palača v Rossettijski ulici 31. v Trstu, v kateri se je zgodil zločin.

Danica Tomažič in Stanko Vuk

izjavo. Joža Vilfan je Vuka nekoč primerjal tudi z Alešem Stanovnikom, ki je verjetno imel večji politični čut od samega Kocbeka in je bil najbrž tudi zaradi tega likvidiran. Bali so se, da bi Vuk postal pomembno ime v OF, in to v času, ko na Tržaškem komunisti niso še »ugnali« liberalnih sredincev. Glavnina tržaških narodnih liberalcev se je konec 1943 oz. na začetku 1944 sicer vključila v Osvobodilno fronto, ampak so ti stari primorski voditelji hoteli še naprej imeti glavno besedo in ohranяти politično vodenje. Komunistična partija je poslala Lidijo Šentjunc v Trst, da bi rešila ta problem, kar ni bilo lahko. Komunisti so na Tržaškem spet dobili vajeti OF trdno v svoje roke šele oktobra leta 1944, potem ko so Nemci aretirali nekatere ključne ljudi znotraj te liberalne skupine, pa tudi potem ko so sami komunisti poskrbeli, da so nekatere njene voditelje, kot je bil npr. Lavo Čermelj, poslali na osvobodeno ozemlje.

Kako močne so bile v Trstu poleg komunistov druge skupine, npr. krščanski socialci?

Krščanski socialci so bili na Primorskem zelo močni. V svojih vrstah so imeli tudi glavnino duhovščine, ki ni bila kompromitirana s kolaboracionizmom. Odkril sem dokument, v katerem je rečeno, da so krščanski socialci, zlasti goriški, predlagali, da bi bil Vuk njihov zastopnik v

Joža Vilfan je Vuka nekoč primerjal tudi z Alešem Stanovnikom, ki je verjetno imel večji politični čut od Kocbeka in je bil najbrž tudi zaradi tega likvidiran.

Pokrajinskem odboru Osvobodilne fronte za Primorsko. Vuk je torej imel močno politično zaledje. Bojazen komunistov, da bi Vuk lahko postal njihov nevaren tekmeč, v resnici ni bila tako bosa.

A zakaj naj bi komunisti likvidirali kar tri osebe in ob tem še Danico, sestro komunistin in heroja Tržaškega in Primorske, ki je bil že takrat nekakšna ikona komunističnega upora?

Tudi Danica se je nekoliko zamerila komunistom, zlasti krajevnim, tržaškim, in to ravno s tem, da je stopila na skupno življenjsko pot s Stankom Vukom. Z njim se je poročila in se mu je skušala tudi idejno približati. Prej je bila komunistično usmerjena, podobno kot njen brat Pino Tomažič, potem pa se je tem idejam odtujila. To je bil tudi eden izmed povodov, da so vosovski obveščevalci iz nekdanjega kroga Pina Tomažiča v svojih poročilih negativno prikazali ne samo Stanka Vuka, ampak tudi Danico.

Kaj pa tretja žrtev?

Dr. Drago Zajc je bil privrženec OF, sicer liberalno usmerjen. V svoji hiši v Ljubljani je skrival njene voditelje, med njimi dr. Jožo Vilfana, zaradi česar je bil zaprt. Tudi v Trstu, kamor se je zatekel sredi leta 1943, je sodeloval s partizanskim gibanjem. V arhivu Republike Slovenije v Ljubljani sem našel več dokumentov, v glavnem gre za poročila Vosa, ki to potrjujejo, hkrati ga prikazujejo kot »problematičnega«, češ da ima stike s plavogardisti, belogardisti ipd.

V knjigi navajate, da so ga označili kot dvojnega agenta.

V nekem letaku, ki ga je izdal Pokrajinski odbor OF za Primorsko po umoru, je Zajc označen kot »znani dvojni agent«. Zanimivo pa je, da je eden izmed članov trojke, ki je izvedla umor, vedel, da Zajc ni dobro zapisan pri OF. To je važno, ker bi Zajčev naključni prihod lahko spremenil potek dogodkov. Če bi morilci menili, da bi lahko bil pomemben človek za OF, bi verjetno prekinili akcijo. Kot ugotavljam v svoji raziskavi, je eden izmed likvidatorjev vedel, da je Zajc »problematičen« v očeh OF, zato je tudi vedel, da če ga likvidirajo, ne bodo tvegali hujšega.

Kako in zakaj so lahko morilci povsem brez zapletov prišli v stanovanje?

Trije mladi likvidatorji, ki so prišli v stanovanje, so bili pripadniki Vosa in so imeli vse možnosti, da se informirajo o delovanju in načrtih zakoncev Vuk. Gotovo so vedeli, da se pripravljata na odhod v partizane, najverjetneje so tudi vedeli, s kom sta se dogovarjala glede samega odhoda. Na podlagi teh informacij jim ni bilo težko dobiti izgovor, da bi prišli v stanovanje. Po več indicijah bi se celo dalo sklepati, da jih po prvotnem

Vuk je za te stvari sicer slišal, verjetno pa si jih ni znal resnično predstavljati. To potrjuje dejstvo, da je Joža Vilfan, s katerim se je Vuk srečal takoj po tem, ko so ga spustili iz zapora, predlagal Izvršnemu odboru OF, naj pošlje iz centrale nekoga, da bi se pogovoril z mladim krščanskim socialcem in mu pojasnil politični položaj. Kot možnost se je omenjalo, da bi prišel celo Edvard Kocbek.

Kako močna je bila tudi drugače navedena Vuk-Kocbek?

Vuk je Kocbeka poznal osebno, saj je eno leto srednje šole opravil v Ljubljani, in to v šolskem letu 1929/1930, potem ko je zbežal iz Italije. V Ljubljani je študiral na trgovski šoli in sodeloval s skupino krščanskih socialistov okrog revije *Ogenj*, v kateri so bili Edvard Kocbek, Miško Kranjec, Marijan Breclj in drugi. Pozneje je objavljala tudi v Kocbekovem *Dejanju*. Vilfan je zato februarja 1944 po srečanju z Vukom na Vogrskem predlagal, da bi prišel na Primorsko eden izmed teh in mlademu krščanskemu socialcu obrazložil nove politične razmere.

Stanko Vuk je bil torej izjemno pomembna osebnost in zato komunistom tudi potencialno nevaren?

Komunisti so se bali, da bi Vuk postal primorski Kocbek, Kocbek pred *Dolomitsko*

načrtu niso nameravali ubiti v stanovanju. Verjetno so mislili Vuka in ženo odpeljati, a si predstavljam, da se jima vseeno ne bi obetalo nič dobrega. Verjetno pravim zato, ker so bile vse tri žrtve popolnoma opravljene za odhod. To je nekoliko razumljivo za Vuka, ki je v stanovanje prišel zadnji, čeprav približno pol ure pred umorom. Našli so ga oblečenega v plašč, prav tako sta bila oblečena Zajc in Tomažičeva, ki se je kljub slabemu počutju glede na policijsko dokumentacijo na hitro preoblekla in bila pripravljena za odhod.

Ali je bila pogosta praksa, da so bili likvidatorji trije?

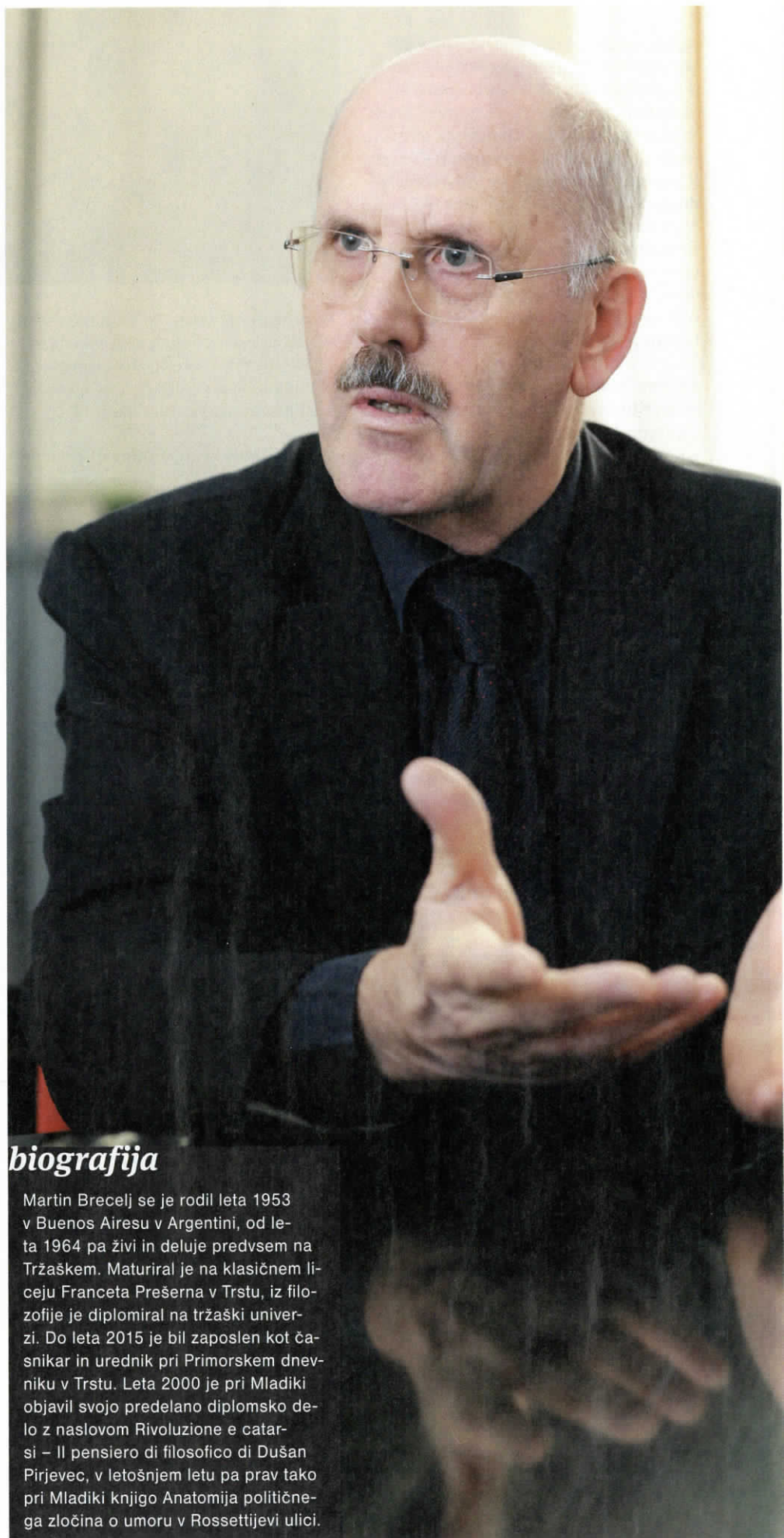
Da, pogosta. Vosovci so v takih primerih delovali v trojkah, ne sicer vedno, saj so delovali tudi v petčlanskih skupinah, ampak običajno so bili trije.

V knjigi tudi ugotavljate, da vosovci, ki so opravili likvidacijo, niso delovali pod Okrožno komisijo Vosa za Trst, ampak po navodilih neposredno iz centrale. Zakaj?

Skušal sem rekonstruirati kolikor toliko natančen potek dogajanja. Vsi trije vosovci likvidatorji so sicer delovali na Tržaškem, a niso spadali pod Okrožno komisijo Vosa za Trst. Albert Gruden je bil šef varnostnikov Vosa v Slovenski Istri, ki je segala do južnega tržaškega predmestja, Slobodan Šumenjak je bil inštruktor in koordinator varnostnikov Vosa na območju Južne Primorske, ki je poleg Trsta obsegalo Istro, Brkine, Kras in Pivko; Vidko Hlaj, ki je bil po mojih ugotovitvah vodja trojke, pa je bil šef Vosa na Južnem Primorskem in član Pokrajinske komisije Vosa za Primorsko. Mogoče je ugotoviti, da je Hlaj dobil navodila za to akcijo neposredno iz centrale. Na to kaže več dokumentov. On se je le štirinajst dni pred zločinom, to je bilo zadnje dneve februarja 1944, srečal z Edom Brajnikom in najbrž z Zdenko Kidrič, po vsej verjetnosti na centralnemu sedežu Vosa na Bazi 20 v Kočevskem rogu. V enem izmed dokumentov beremo, da je Hlaj svoje krajevne posle takrat začasno predal Borisu Cergolju, in to po naročilu Centralne komisije Vosa, v kateri sta bila Brajnik in Kidričeva. Treba je tudi upoštevati, da je VOS praviloma delovala pod vodstvom KPS. V tem primeru vse kaže, da je pri odločitvi sodeloval Aleš Bebler, kot rečeno, prvi človek partije na Primorskem.

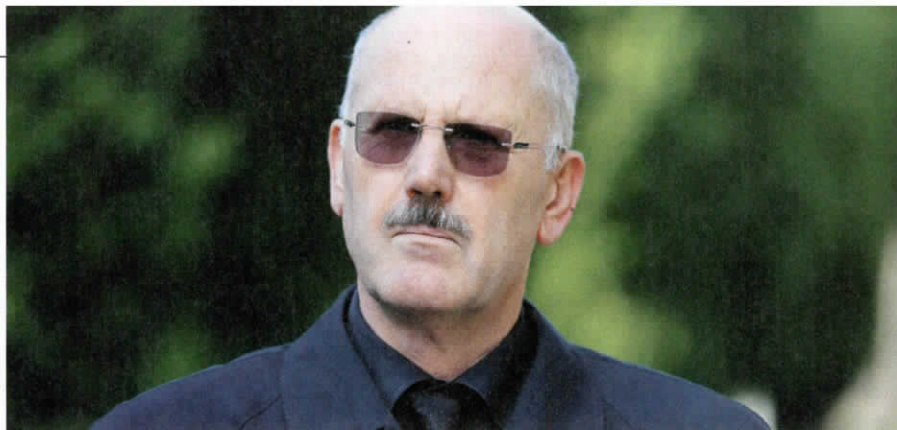
Ali imate dokaze, da so vse tri osebe, ki jih navajate kot likvidatorje, v času umora bile v Trstu?

Da so bili v Trstu, je nesporno. Sam voditelj te trojke Vidko Hlaj je zapisal v nekem anketnem listu komunistične partije, da je bil v Trstu do 10. marca, se pravi natanko do dneva zločina. Po zločinu so vsi trije takoj odšli iz mesta. Hlaj je v nekem spominskem

biografija

Martin Brecej se je rodil leta 1953 v Buenos Airesu v Argentini, od leta 1964 pa živi in deluje predvsem na Tržaškem. Maturiral je na klasičnem liceju Franceta Prešerna v Trstu, iz filozofije je diplomiral na tržaški univerzi. Do leta 2015 je bil zaposlen kot časnikar in urednik pri Primorskem dnevniku v Trstu. Leta 2000 je pri Mladiki objavil svojo predelano diplomsko delo z naslovom *Rivoluzione e catarisi – Il pensiero di filosofico di Dušan Pirjevec*, v letošnjem letu pa prav tako pri Mladiki knjigo *Anatomija političnega zločina o umoru v Rossettijevi ulici*.

zapisu navedel, da sta se on in Šumenjak po odhodu iz Trsta srečala z Brajnikom nekje na Dolenjskem. Kot izhaja iz dveh knjig Ljube Dornik Šubelj, je srečanje potekalo 13. in 14. marca. Takrat je bilo tudi sklenjeno, da se Hlaj in Šumenjak ne vrmeta več v Trst. Prvega so poslali v Renče na Vipavskem in drugega v Prekmurje. Tretji član trojke, se pravi Albert Gruden, pa se je vrnil v Istro. Da je bil Gruden dejansko vpleten v zločin, vemo iz pričevanj, pa tudi iz nekaterih indicijev, kot je npr. Hlajevo sporočilo po tujnem umoru nekemu vosovcu iz Trsta, da so Grudna povišali v kapetana.

Ali nam lahko predstavite te tri likvidatorje. Kakšne osebe so bili?

Na to vprašanje bom težko izčrpnje odgovoril. Omejil se bom na nekatere utrinke. Najprej naj ugotovim, da so vsi trije že v mladih letih okusili politično preganjanje in nasilje ter da so se temu uprli, zlasti med vojno. Hlaj je bil po rodu iz Roča pri Buzetu, za časa fašizma se je z družino preselil v Rajhenburg oz. današnjo Brestanico pri Krškem. Že ob začetku vojne se je vključil v OF, ki ga je kmalu poslala delovat v rodno Istro oz. na Primorsko. Šumenjak je kot gimnazijec v Murski Soboti doživel madžarsko okupacijo. Podobno kot drugi člani svoje družine se je takoj vključil v osvobodilno gibanje. Zaradi tega se je moral umakniti v Ljubljano, kjer je začel delovati v vrstah Vosa. Na Primorsko je prišel, potem ko je bil interniran v Gonarsu. Gruden se je začel aktivno vključevati v antifašistične skupine že tik pred vojno kot vajenec v ladjedelnici v Trziču. V partizane je odšel, potem ko je dezertiral iz italijanske vojske in zbe-

žal iz vojaškega zapora. Iz biografske dokumentacije je mogoče tudi ugotoviti, da so bili vsi trije drzni borci in predani partiji. O Grudnu smemo tudi reči, da je bil že od mladih nog nagnjen k nasilju.

Ali so vsi trije že prej delovali kot likvidatorji?

V knjigi navajam kar obsežno dokumentacijo, ki to potrjuje. V arhivskem fondu Vosa sem našel več Hlajevih zapisnikov o likvidacijah na prelomu let 1943 in 1944. Šumenjak v anketnem listu Vosa našteva likvidacije, pri katerih je sodeloval v Ljubljani v prvi polovici leta 1942, v nekaterih svojih pismih in

Da so bili v Trstu, je nesporno. Sam voditelj te trojke Vidko Hlaj je zapisal v nekem anketnem listu komunistične partije, da je bil v Trstu do 10. marca, se pravi natanko do dneva zločina. Po zločinu so vsi trije takoj odšli iz mesta.

poročilih s konca 1943 in z začetka 1944 pa govori o likvidacijah na Primorskem. V neki Grudnovi partijski biografiji za čas, ki nas zanima, piše, da »ni bilo dneva, da ne bi vršil likvidacij vohunov in izdajalcev«.

S kom vse ste pri pisanju knjige sodelovali? Tudi z zvezo borcev?

Pri pisanju knjige so mi mnogi pomagali. Skušal sem stopiti v stik z vsemi, za katere sem zvedel, da mi lahko kaj koristnega povedo. Tako sem »zaslišal« sorodnike žrtev in druge informirane ljudi, našel sem nekaj pričevalcev, pogovoril sem se tudi z zgodovinarji, ki so se s tem dogodkom vsaj posredno kdaj ukvarjali. Med zgodovinarji bi omenil dr. Renata Podbersiča, dr. Miroslavo Cencič, dr. Borisa Mlakarja in dr. Egona Pelikana, pa tudi Iva Jevnikarja in svojega brata Aleša. Posebej se moram zahvaliti dr. Jožetu Pirjevcu, ki je predsednik zgodovinske komisije pri Zvezi borcev NOB. Za nekatera specifična vprašanja sem se obrnil celo na samo zvezo borcev in na njenega častnega predsednika Janeza Stanovnika. To je bilo takrat, ko sem skušal dobiti ključ, da bi razvozlal že omenjeno šifrirano brzojavko, za kar sem stopil v stik še z dr. Božom Repetom in dr. Gorazdom Bajcem.

Na koncu pogovora bi še vprašal, ali lahko in kako kot avtor knjige zaščitite pričevalca, ki želi ostati anonimni?

Časnikarji imamo pravico, da zaščitimo svoje viro po 10. členu Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, v Italiji pa na podlagi 2. člena državnega zakona številka 69 iz leta 1969 o časnikarskem poklicu. V skladu s temi zakonskimi določili je objava informacij brez imenovanja njihovih virov upravičena, kadar gre za javno relevantne novice in bi lahko imenovanje virom škodilo. Če bi novinar v takih primerih izdal tajnost, bi celo tvegala kazensko sankcijo. Vse to v mojem konkretnem primeru velja za anonimno pričevalko, ki mi je razkrila, da je bil eden izmed morilcev v Rossettijevi ulici Albert Gruden. A ta vir poleg mene poznata, kot že rečeno, zgodovinar Jože Pirjavec in javni delavec Boris Kuret. Oba lahko jamčita za njegovo zanesljivost. Pirjavec je pravzaprav to naredil že pred menoj, ko je isto informacijo sam objavil, čeprav v drugačni obliki.

22. Gala koncert Radia Ognjišče

20. novembra ob 15. in 19. uri v Cankarjevem domu v Ljubljani.

Prodaja vstopnic:

- Radio Ognjišče (01 512 11 26)
- Cankarjev dom
- Petrolovi servisi

Vabljeni, da se nam pridružite!

radio ognjišče